

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Marii Malewskiej
Dzieje duszy ludzkiej. Spowiedź romantyczna

Rozprawa mgr Marii Malewskiej dotyczy jednego z wiecznych, a zatem wciąż aktualnych tematów literaturoznawstwa: dziejów duszy ludzkiej. Jego wybór, jak wynika z treści recenzowanej pracy, był niewątpliwie przemyślany i zasadny. Dzieje duszy ludzkiej można przecież badać pod różnym kątem i na bardzo różnorodnym materiale. Autorka rozprawy skoncentrowała się na takim ich aspekcie jak konfesyjność i na takim gatunku jak spowiedź/wyznanie. Należy podkreślić, że kategoria konfesyjności, stanowiącej jedną z fundamentalnych cech świadomości ludzkiej, obecna m.in. w religii, filozofii, sztuce i literaturze, coraz częściej przyciąga uwagę badaczy jako problem naukowy. Można to zaobserwować zwłaszcza w ostatniej dekadzie naszego stulecia. Niemniej wciąż stykamy się ze stwierdzeniem, że jest to problem „mało opracowany w nauce współczesnej” (G. Ibatullina). Choć sporo studiów teoretycznych rozpatruje spowiedź jako gatunek literacki (zwłaszcza wartościowa publikacja *Метафизика исповеди. Пространство и время исповедального слова*, 1977 a także prace Michała Uwarowa i Sylwii Zase oraz szereg różnorodnych prac historyczno-literackich poświęconych konkretnym tekstom konkretnych autorów), wciąż jeszcze pozostaje ona fenomenem mało znanym. Toteż zainteresowanie młodej badaczki tematem *Dzieje duszy ludzkiej. Spowiedź romantyczna* należy uznać za krok odważny, odpowiedzialny, zasługujący na poparcie i akceptację.

Proza konfesyjna, sięgająca korzeniami okresu wczesnego chrześcijaństwa i Średniowiecza, jak wiadomo, stała się bardzo popularna w literaturze sentymentalizmu, a później w epoce romantyzmu, gdy „wnętrze człowieka” i „dziej jego duszy” były obiektem szczególnej uwagi. Głównym tematem badań doktorantki jest, jak wynika z tytułu jej rozprawy, spowiedź romantyczna. Podkreśla przy tym mgr Malewska stanowczo, że „niniejsza praca obejmuje tylko czasy romantyzmu” (str. 7). Wykorzystała ona w swych badaniach dość szeroki krąg źródeł, a mianowicie spowiedzie autorskie (autentyczne) oraz literackie, pisane wierszem lub prozą. Nie ograniczyła się przy tym do jednej tylko narodowej literatury – w pracy swej sięga do tekstów przedstawicieli różnych epok i kultur europejskich (św. Augustyn, Jean

Jacques Rousseau, Rene de Chateaubriand, Alfred de Musset, Georges Byron, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Władimir Pieczerin, Mikołaj Gogol, Michaił Lermontow, Apollon Grigoriew, Teofil Lenartowicz i inni. Wykazała się zatem doktorantka czytaniem i erudycją w zakresie zarówno naukowej literatury przedmiotu jak literatury pięknej.

Struktura rozprawy jest tradycyjna: składają się na nią Wstęp, Zakończenie, Bibliografia, Streszczenie w języku angielskim i cztery rozdziały stanowiące rdzeń pracy.

We wstępie autorka określa cel swoich badań: „Niniejsza praca ma na celu ukazanie źródeł historycznych gatunku literackiego, który służył wyznawaniu ukrytych myśli i uczuć oraz prezentacji szeregu przemian, które przeszedł on w procesie swojej ewolucji” (str. 3) „Celem pracy jest także pokazanie tych aspektów spowiedzi, które czynią ją tak ważną w życiu człowieka” (str.4). Zawiera też wstęp krótki opis struktury rozprawy.

Rozdział pierwszy jest w gruncie rzeczy nie tyle rozdziałem, co poszerzonym wstępem zawierającym ogólne informacje na temat konfesyjności i spowiedzi oraz roli i znaczenia dwóch słynnych spowiedzi/wyznań – św. Augustyna i Jeana Jacquesa Rousseau, wpłynęły one bowiem w znacznym stopniu na kształtowanie się i rozwój badanego gatunku w epoce romantyzmu. Rozdział ten podzielony jest na cztery części. W pierwszej – *Spowiedź literacka – zarys teoretyczny* przytoczone są definicje spowiedzi zawarte w hasłach słownikowych i niektórych naukowych studiach; zwrócona też jest uwaga na aktualizację spowiedzi w epoce sentymentalizmu/preromantyzmu; przeanalizowane warunki niezbędne, by spowiedź się odbyła: potrzeba skruchy, obecność adresata wypowiedzi, szczerłość wyznań; zarysowane są różnice między spowiedzią kościelną a literacką, ujawnione inspiracje zwrócenie się ku spowiedzi literackiej. W części drugiej – *U źródeł spowiedzi literackiej. Św. Augustyn* zaprezentowana jest krótka charakterystyka *Wyznań* św. Augustyna. Jak wiadomo, przez długi czas spowiedź była zakorzeniona w tradycji kościelnej i dopiero św. Augustyn zapisał nową kartę w pojmowaniu spowiedzi jako odrębnego gatunku literackiego, doświadczenia na drodze samopoznania, formy wyrażania subiektywności; w części trzeciej – *Przedsięwzięcie bez przykładu i naśladowcy. Rousseau jako prekursor wyznań* podjęta została próba określenia roli i znaczenia *Wyznań* Jeana Jacquesa Rousseau w rozwoju „prozy osobistej, intymnej, ukierunkowanej na człowieka” (str. 42), szeroko rozpowszechnionej w epoce romantyzmu; w części czwartej – „*Jestem nagi*” *Dwa spojrzenia na prawdziwą naturę człowieka* autorka rozwija temat

konfesyjnego zachowania Jeana Jacquesa Rousseau w związku z takimi konceptami jak grzech, wstyd, miłość.

Rozdział drugi poświęcony jest tzw. spowiedziom autorskim. Są to *Zapiski z za grobu* (1814-1841) Rene de Chateaubrianda, *Zapiski z za grobu (apologia pro vita mea)* (1860-1870) Władimira Piecznerina i *Spowiedź autorska* (1847) Mikołaja Gogola. Te teksty przesyca autobiografizm, który właśnie w czasach romantyzmu stał się naturalnym i pełnoprawnym tworzywem literackiej twórczości.

Romantyk Rene de Chateaubriand (część *Umknąć życie swoje kaprysom losu. Chateaubrianda świat ruin i grobów*) boleśnie odczuwał nieodwracalność i katastrofizm biegu dziejów. W swoich pamiętnikach, jak słusznie zauważa doktorantka, dość mało pisał o samym sobie, o własnych „uczuciach, charakterze, duszy” (str. 54); raczej starał się „pokazać, jak zmienił się świat za jego życia” (str. 54). Dlatego też realną przestrzeń jego pamiętników wypełniają postaci i wydarzenia historyczne. Jako naoczny świadek Chateaubriand wspominał rewolucję francuską 1789-1794 roku, czasy Cesarstwa i Restauracji, Sto dni; rysował też portrety Mirabeau, La Fayette’a, Talleyranda i Napoleona, opisywał wodospad Niagara, Alpy szwajcarskie, Londyn 1794 roku, Rzym 1829 roku, Paryż 1830 roku i wiele innych miejsc, wydarzeń oraz ludzi. Ważne są przy tym nie tylko świadectwa historyczne, lecz również to, jak indywidualna świadomość ludzka przyswaja sobie i twórczo przekształca wrażenia chwili lub dawno minionej historii. Życie współczesne pisarz traktował jako „nieustanny wstyd”, „odwieczny błąd” i jak nie bez racji zauważyła doktorantka, specjalnie eksponował temat śmierci, nieustannego smutku po utracie bliskich, przyjaciół, polityków, działaczy na niwie społecznej, żołnierzy. Autobiograficzny bohater-narrator podjął się roli surowego, nieprzyjaznego sędziego „spoza grobu”. Toteż doktorantka prawidłowo formułuje wniosek: jej zdaniem „Pamiętniki pisze historyk dziejów, a nie historyk duszy” (str. 54). Przełomowy charakter epoki, w której żył Chateaubriand, zdeterminował jego konfesyjno-pesymistyczne przekonanie o niezmienności ludzkich cierpień i nierealności szczęścia.

Autorem kolejnego tekstu, który bada doktorantka, jest Władimir Piecznerin. Opuścił on Rosję, zrezygnował z zapowiadającej się świetnie kariery profesorskiej, przeszedł z prawosławia na katolicyzm, lecz pod koniec życia poczuł gwałtowną potrzebę usprawiedliwienia się przed swymi rodakami, zwłaszcza reprezentantami przyszłych pokoleń, z postawy życiowej, którą obrał. Właśnie dlatego zaczął pisać wspomnienia dając im niezwykle tytuł –

Apologia pro vita mea, co w jego interpretacji miało być „pewnego rodzaju duchowym testamentem”, „obroną przed Rosją”. Próbując wyjaśnić przyczyny swego „dobrowolnego wygnania” i zmiany wiary, Pieczerin w obu tych przypadkach wskazuje na czynnik proweniencji romantycznej: „jakby jego losem kierowało jakieś tajemnicze fatum” (str. 63). W odróżnieniu od Chateaubrianda skupiał w swych pamiętnikach uwagę głównie na wydarzeniach z własnego życia, łącząc je – jak trafnie to dostrzeża doktorantka - „z historią duszy, z historią odczuć, z historią myśli” (str. 59). Szczególnie zaakcentowano w rozprawie literackość myślenia Pieczerina, a także wpływ na jego życie, a zatem także na jego spowiedź, powieści George Sand *Spirydion*. Świadomie konstruując swoją biografię zgodnie z literackimi kanonami romantyzmu Pieczerin sam, jak zauważa doktorantka, przypomina „romantycznego bohatera” (str. 74), tułacza, „człowieka bez swojego miejsca” (str. 75).

Podczas gdy utwory Chateaubrianda i Pieczerina, co prawda z mocno wyeksponowanym pierwiastkiem konfesyjnym, są w sensie gatunkowym wspomnieniami, to trzeci tekst autobiograficzny rozpatrywany przez doktorantkę - *Spowiedź autorska* Mikołaja Gogola, zarówno z tytułu (choć tytuł ten wymyślił nie jego autor, lecz wydawca) jak ze swej istoty jest sensu stricto spowiedzią. Właśnie ten tekst pozwolił mgr Malewskiej przeprowadzić jego analizę zgodnie z parametrami, wymienionymi w części teoretycznej rozdziału pierwszego. Szczegółowo, m.in. na podstawie korespondencji Gogola, rozpatrzone zostały przyczyny pojawienia się *Spowiedzi autorskiej*, określony też został jej potencjalny adresat/adresaci, przeanalizowany poziom szczerości autorskich wyznań. Szczególną uwagę udzieliła także doktorantka doświadczeniu „poznania swojej duszy” (str. 82), jakie zdobywał Gogol, oraz takim motywom jak wina, duma, pokora, kara, przebaczenie.

Rozdział trzeci – *Fikcyjne wyznania prozą* zawiera charakterystyki, analizy, interpretacje takich tekstów artystycznych jak *Spowiedź dziecięcia wieku* Alfreda de Musseta, *Rene* Chateaubrianda, *Bohatera naszych czasów* Michała Lermontowa, *Spowiedzi Napoleona*, *Spowiedzi*, *Dziennika umierającego* Zygmunta Krasińskiego.

Konfesyjne powieści Musseta, Chateaubrianda i Lermontowa łączy motyw, nazwany niegdyś „chorobą wieku” – mianowicie rozczarowanie życiem, niewiara we własne siły, przedwczesna starość duszy. Wielu bohaterów literackich epoki romantyzmu cierpiało na tę chorobę.

W *Spowiedzi dziecięcia wieku* (1836) Musset, jak to określa w analitycznej przedmowie, koncentruje się na „potwornym schorzeniu moralnym”, które dotknęło jego rodaków po rewolucji 1793 roku i rozgromieniu wojsk napoleońskich w roku 1814. Dla synów Cesarstwa i wnuków Rewolucji przeszłość zniknęła, „pozostała dla nich wyłącznie współczesność, duch stulecia, anioł zmierzchu - czas między nocą a dniem”. Zanikła wiara we władzę boską i ludzką, społeczeństwem owładnęła straszliwa obłuda, jego życie stało się bezbarwne, straciło jakąkolwiek wartość. Młodzież, skazana na beczynność, nudę, nieróbstwo, była rozczarowana, zrozpaczona, daleka od uczuć. Główny bohater powieści Musseta Oktaw de T. opowiadając dzieje swojego życia, w istocie mówi o stopniowej degradacji jednostki, która marnuje swoje siły i uczucia w pogoni za miłostkami.

Bohater powieści Chateaubrianda *Rene* (1802) to osobowość nieprzeciętna – cierpi on wskutek nadmiaru sił witalnych, lecz niczym nie potrafi zapełnić pustki swojego istnienia. Jego smutne wyznanie jest jedynie świadectwem głębokiej frustracji, gdyż ani przyjaźnie ani długie podróże, ani ucieczka w samotność nie dają mu satysfakcji. Potworna nuda niszczy jego duszę.

W ślad za Mussetem Lermontow (wpływ na niego tego francuskiego pisarza odnotowuje obszerna literatura przedmiotu) również pragnął „obnażyć chorobę”, na którą zapadło wielu jego współczesnych. Jego Pieczorin z *Bohatera naszych czasów* (1840) to też człowiek nieprzeciętny, a równocześnie „egoista mimo woli”. Ma w swej duszy „siły nieogarnione”, lecz jak je spożytkować, nie wie. W rezultacie wszystko co czyni przynosi otoczeniu tylko nieszczęścia i zło. „Dzieje duszy ludzkiej” opisane przez Lermontowa, to w istocie rzeczy tragedia duchowej pustki zakończona bezsensowną śmiercią.

Rozdział czwarty – *Spowiedzi poetyckie* – omawia szereg poematów, w których występuje sytuacja spowiedzi/wyznań. Są to poematy: *Naliwajko* Kondratija Rylejewa, *Mcyri* Michała Lermontowa, *Spowiedź w cytadeli* Teofila Lenartowicza, *Przedśmiertna spowiedź* Apołłona Grigoriewa, *Mnich. Opowieść kijowska* Iwana Kozłowa i niektóre inne. Poza charakterystykami każdego z tych tekstów w rozprawie znajdujemy wartościowy fragment o charakterze uogólniającym – *Wspólne elementy poetyckich spowiedzi*. Autorka wskazuje tutaj nie tylko tematyczne podobieństwo badanych tekstów; opisuje krótko „szereg występujących w nich powiązań” (str. 254) - takich jak grzech, nieuchronność śmierci, spowiednik, samotność w domu Bożym, pokuta, widmo ukochanej kobiety, złamanie tajemnicy spowiedzi, fatum (str. 255-263). Z rozprawy wynika, że mimo odmienności postaw moralnych, każdy z tych

twórców zmierzał ku temu, by dzięki możliwościom, jakie stwarza sztuka poetycka, ujawnić głębię ludzkich uczuć i dramaty wątpliwości.

Zakończenie rozprawy (str. 264-268) podsumowuje wnioski z wykonanych badań i określa rolę spowiedzi romantycznej w kształtowaniu się i rozwoju powieści psychologicznej drugiej połowy XIX wieku.

Treść pracy jest zgodna z jej tytułem *Dzieje duszy ludzkiej. Spowiedź romantyczna*; przeprowadziwszy zaplanowane badania doktorantka osiągnęła zamierzony cel.

Jednakże obraz kształtowania się i rozwoju spowiedzi romantycznej ma w rozprawie strukturę mozaikową, niejednorodną, łączy nie do końca spójne ze sobą elementy. Najwnikliwiej zostały przeanalizowane teksty konfesyjne autorów rosyjskich (szczególnie udane są rozdziały poświęcone Pieczerinowi, Gogolowi i *Bohaterowi naszych czasów* Lermontowa), znacznie słabiej (często na poziomie eseju lub wręcz streszczeń) dzieła autorów zachodnioeuropejskich. Ponadto nie całkiem klarowny jest dobór tekstów, wskutek czego rodzi się wrażenie przypadkowości.

Pytania, które należy przedyskutować.

1. W rozprawie rozpatrywane są teksty autobiograficzne i artystyczne epoki romantyzmu. Jakie miejsce w tekstach konfesyjnych ma ironia romantyczna?
2. Czy Autorka rozprawy mogłaby określić chociażby umowne ramy chronologiczne „czasów romantyzmu”?
3. Mgr Malewska bezapelacyjnie oświadcza, że „Spowiedź autorska Gogoła „bez wątpienia jest romantycznym wyznaniem” (str. 5) Warto usłyszeć argumentację uzasadniającą to stwierdzenie. Tym bardziej, że w literaturze naukowej znane są inne punkty widzenia na tę kwestię. Dobrze byłoby, gdyby w trakcie obrony doktorantka zwróciła także na nie uwagę.

Zastrzeżenia:

1. Źródła często są cytowane na podstawie różnych wydań, a przecież należy je przytaczać na podstawie pełnych wydań dzieł danych autorów.
2. Wielokrotnie nie są podawane daty napisania i publikacji analizowanych tekstów.
3. Przy wykorzystaniu przekładów dzieł literackich na język polski należy wymieniać także nazwiska ich tłumaczy.

4. W głównym tekście rozprawy niektóre cytaty powtarzają się.
5. Tytuł rozdziału *Bibliografia*, należałoby zmienić na *Spis wykorzystanej literatury*, gdyż nie wskazano w nim szeregu ważnych prac teoretycznych i historyczno-literackich związanych z tematem badań doktorantki.
6. Niektóre pozycje w *Bibliografii* powtarzają się (na przykład, na str. 272 dwukrotnie wymieniony jest ten sam artykuł Wissariona Bielińskiego).
7. W *Bibliografii* nie wskazano numerów stron artykułów opublikowanych w czasopiśmie i pracach zbiorowych.
8. Niektóre odsyłacze i cytaty są niewłaściwie sformatowane.
9. W rozprawie napotykaamy literówki, błędy stylistyczne, nieścisłości faktyczne (str. 4, 5, 7, 60, 61, 64, 65, 79, 89, 100, 101, 111, 115, 156, 222, 262, 270).

Usterki techniczne można jednak bez trudu skorygować.

W moim przekonaniu rozprawa mgr Marii Malewskiej jest samodzielnym, erudycyjnym naukowym studium, które bez wątpienia wnosi wiele nowych treści i wniosków do badań nad podjętym przez doktorantkę tematem. Praca doktorska odpowiada wymaganom *Ustawy*.

W związku z powyższym stwierdzam, że rozprawa niniejsza może być dopuszczona do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Ludmiła Łucewicz

Warszawa, dnia 10.02.2015